

ДЖЕНДЪР ИЗМЕРЕНИЯ НА МИГРАЦИЯТА ОТ БЪЛГАРИЯ

На 31 януари 2005 г. в София се проведе семинар на тема "Джендър измерения на новата миграция от България - препоръки за политика".* Целта беше да се организира среща, на която експерти от Националния статистически институт (НСИ) да изложат методическите основи като най-надеждна база данни за разглежданото явление и представители на академичната наука да представят свои изследвания, като на тази основа се проведе дискусия по въпросите на миграцията от България в контекста на нейната социално-полова (джендър) специфика.

Ръководителят на проекта *ст. н. с. д-р Росица Рангелова* (Икономически институт на БАН) направи въвеждащ в темата доклад. Тя разтълкува широко използваната през последните 10-15 години дума "джендър" при разглеждане на социално-икономически и други проблеми в аспекта мъже-жени *като понятие* и по-специално разликата между пол (sex) и джендър (gender) и *като тематика*.

Всеки представител на човешкото общество има определен пол, но заедно с това той е носител на определена култура, характеризираща социалните му качества и означавана с думата "джендър". С други думи, това, което се приема за свойствено за мъжете и това за жените, е "социално конструирано". Тези различия между мъжете и жените са основават на практиката на обществото и организациите в него и на тях се дава определението "джендър", докато понятието "пол" характеризира мъжките и женските прояви само от аспекта на биологията. Колкото до въпросите, които поражда използването на тази чужда дума в българския език, времето ще покаже дали тя ще се утвърди.

Широката употреба на понятието джендър при изследвания на различията между двата пола в социално-икономически и културни проявления започна от началото на 90-те години на миналия век. Предпоставка за това е разбирането, че проблемите на жените трябва да се свързват с тези на другия пол – мъжете, защото не е логично (и ефективно) да се разсъждава само в аспекта на едните. Подобно третиране на проблемите изразява по-зряло, по-съвременно и по-развито усещане за тях.

Въпросите, свързани с новата миграция, и то в джендър аспекта, са от голяма важност за България, като се имат предвид мащабите ѝ през последните 15 години. Още по-голямо предизвикателство е разглеждането на миграцията в аспекта на интеграцията в европейското пространство и протичащата глобализация, които правят действителността по-сложна и трудно предвидима. Моделът на трудовата емиграция в миналото като гурбетчийство (отсъствие от страната за известен период с цел получаване на по-високи доходи от възможните за индивида в родината му, завръщане и реализирането им под една или друга форма) е изменен. Разширените и

* Проектът се осъществи с участието на Икономическия институт на БАН и с финансовата подкрепа на фондация "The Feminist Review Trust" - Великобритания.

улеснени транспортно-комуникационни връзки и информационен обмен в света, повишеното образователно равнище на хората и т.н. създават условия за по-честа смяна на държавата като място за трудова реализация, което предполага по-чести посещения (завръщания) в родината.

В днешно време около 50% от емигрантите в света са жени и пак около толкова - мъже. Като отчита съвременните особености на миграционните процеси, вкл. джендър аспектите, през 1995 г. Международната организация за миграция (МОМ) създаде работна група по джендър въпроси (WGGI) с цел тази тема да се институционализира и да стане неотменна част от дейността на организацията. През 1996 г. са одобрени планове за действие и през 1998 г. е предложена стратегия с оглед по-пълно отчитане на потребностите и потенциала на двата пола. От 2001 г. ежегодно се изготвят и предлагат доклади за дейността по нея. В случая става дума за миграция на хора от слабо към силно развитите страни, което предполага по-дълбоки различия в областта на културата, религията, образованието и т.н. Джендър аспектите при новата миграция от СЦИЕ, вкл. България, все още не са поставяни на анализ.

Мигрантите по пол могат да се изследват в три основни групи: тези, които се свързват с понятието "изтичане на мозъци"; трудовите мигранти, търсещи легално работа в чужбина (те са с най-голям относителен дял от трите дефинирани групи); нелегалните мигранти. Най-малко различия между тях при реализацията им зад граница се очакват при първата група, където доминиращ фактор е образованието и високата квалификация, а не половата принадлежност, следвана от втората група, където различията произтичат преди всичко от професионалната ориентация и подготовка на емигрантите. В най-неблагоприятно положение са нелегалните емигранти и особено жените, които в тази група са с най-ниско или без образование и нямат възможност за избор на работа. За България изследванията в тази област са ограничени.

Стефка Блажева (началник на сектор "Статистика на миграцията" в НСИ) представи методическите основи на статистиката на външната миграция и по-специално нейните джендър аспекти.

За разработването на показатели за миграцията в аспекта мъже/жени се използва специален модул от работната програма на Евростат от 2003 г., както и редица публикации на тази организация, покриващи в джендър аспект образованието, предприемачите, договорите за временна работа, уикенд-работниците, миграцията и остаряването на населението. Все още обаче има трудности при статистиката в джендър аспекти. Те са свързани с въвеждането на показатели по пол и прилагането им в отделните политически (и не само) области, проучването на необходимостта от информация по пол и степента на познаване и използване на различните показатели при произвеждането и разпространяването на статистически данни по пол на национално и международно равнище и т.н. Необходимо е също наличие на специфични закони за джендър статистика или включването ѝ в законите за статистиката вместо в законите и регламентите за равнопоставеност на половете, каквото разбиране има и на практика се осъществява.

Подобряване на статистиката на външната миграция, в т. ч. джендър аспекта ѝ, се очаква в резултат от съвместна работа с международни организации като Евростат, ООН и в частност Икономическата комисия за Европа, Международната организация на труда, Съвета на Европа и др., при която те имат определени методически изисквания към данните за България, а също развиват и т.нар. огледална статистика.

Докладът на доц. д-р Йордан Калчев (началник на отдел "Статистика на населението, селищата и ГИС" в НИС) беше на тема "Профил на потенциалните емигранти от България - джендър аспекти".

По отношение на *характера на емиграцията* са обособени два периода: *първи* - от 1989 до 1992 г., който е главно от етно-политическо естество и включва възстановяване на семейни и родови връзки. През *втория период* - след 1993 г., се наблюдават: засилване на икономическия характер на миграцията поради нестабилната икономическа и политическа обстановка в страната; селективни функции на миграцията във връзка с предприетите рестрикции от страна на другите държави; промяна в социално-демографския състав на миграцията – понижаване на възрастта, повишаване на образователното равнище и др.

Разпределението на мигрантите по пол води до следните изводи: жените съставляват 40% от всички потенциални мигранти; мъжете имат по-големи относителни дялове сред желаещите да се преселят и да работят дългосрочно в чужбина; жените по-често са склонни към постоянна миграция/преселване; мъжете предпочитат дългосрочната миграция.

Ранжирането на *целите на емиграцията* и при двата пола е еднакво, но при мъжете "Решаването на материални проблеми" има по-голям обхват. Сред жените и в двете групи относителният дял на целта, свързана с образованието, има по-голям обхват от този на мъжете.

Възрастово-половата структура на потенциалните емигранти показва, че при жените те са в по-млада възраст, отколкото при мъжете. Равнището на постоянната миграция сред жените е най-голямо във възрастовата група до 29 г. Във връзка с *образователната структура на мигрантите по пол* се открояват следните особености: потенциалните мигранти сред жените (общо и в двете групи) имат по-високо образование; най-високо е равнището на потенциалната (постоянна) миграция сред мъжете с висше образование; сред мъжете обхватът на потенциалните преселници спада с намаляването на степента на образованието; и сред трите степени на образование преобладаващата част от жените предпочитат постоянната миграция/преселване.

Икономическата активност на потенциалните мигранти по пол показва следните тенденции: сред жените тя е малко по-ниска от тази сред мъжете; обхватът на постоянните мигранти/преселници сред икономически активните мъже и жени е по-голям от този в групата на дълготрайните мигранти, но при жените той е по-голям от този при мъжете; при мъжете

икономическата активност на първа група потенциални мигранти, т.е. постоянните мигранти/преселници, е по-висока от тази на жените, докато във втората група, т.е. дълготрайните мигранти, тя е еднаква за мъжете и жените.

Предпочитани страни за емиграция при мъжете са: Германия, САЩ, Испания, Англия, Канада, а при жените - САЩ, Германия, Испания, Гърция, Италия, Канада.

Съществува голямата близост между мъжете и жените - потенциални емигранти в *окуражаването на децата им да отидат в чужбина*. По отношение на възможността да се учат в чужбина общият относителен дял за мъжете и жените, дали положителен отговор, е 88.1%; да работят в чужбина - 89.6% и да се преселят в чужбина - 54.5%, който е по-нисък от първите два, но все пак представлява повече от половината отговорили.

В НСИ е направена прогнозна оценка за *очакваната фактическа емиграция през следващите години*, която се основава на следните допускания: а) проявяваното миграционно поведение на населението (15–60 години) при сегашните условия на социален и стопански живот в страната; б) измененията в обкръжаващата среда (у нас и в другите страни, обект на емиграция) ще внасят промяна в обхвата и структурата на миграционните потоци; в) върху развитието на външномиграционните процеси в бъдеще ще се проявяват различни ограничаващи условия - миграционната изтощеност на страната; намалената раждаемост; застаряването на населението; очакваните промени в стопанския и социалния климат в България и нейното интегриране в европейските структури. Според тази оценка при заложената 12% реализация през периода 2001-2007 г. броят на емигрантите ще бъде около 48 900, а при 15% реализация - 61 100.

Ст. н. с. д-р Веселин Минчев (Икономически институт на БАН) и *ст. ас. Венелин Бошнаков* (УНСС) представиха доклад "Емиграционните нагласи в България в началото на XXI век – джандър измерения", който беше логическо допълнение на постановките от предишния доклад. За целите на изследването са използвани резултатите от представително наблюдение на потенциалната външна миграция от България през 2003 г. Според тях около 20% от населението формират потенциалната миграция, като при мъжете този дял е около 26%, а при жените - 15%, т.е. мъжете имат по-силна миграционна нагласа. Сред основните причини за миграция продължават да са ниските доходи (за близо 88% от анкетираниите) и безработицата в страната (84.4%), като прави впечатление, че над половината от анкетираниите (52% при мъжете и 64% при жените) отговарят, че са трудово заети към момента на анкетата. Втора група причини, които не могат да бъдат пренебрегвани в анализа, са неясната перспектива пред общото развитие на страната (33% при мъжете и 49% при жените), престъпността и корупцията (30% при мъжете и близо 38% при жените) и невъзможност за професионална реализация (около 30% при мъжете и 38% при жените). Причините предопределят целите на миграцията от страната. Преобладават две главни цели - решаването на материални проблеми (за 72% от мъжете и 75% за

жените) и желание за живот и работа при по-висок жизнен стандарт (за 68% от мъжете и над 66% от жените). Около една пета от анкетираните са посочили като цел получаването на образование и близо толкова професионална реализация, като и в двата случая относителните дялове на мъжете и жените са близки по стойност. Жените преобладават при желаещите да придобият опит и "да видят свят" - 27.5% срещу 18% за мъжете, като те са повече от два пъти при желаещите да ходят на екскурзия - близо 24 срещу 11% за мъжете, да живеят при роднини - 10 срещу 5% за мъжете, да сключат брак - 6.3 срещу 3.3% за мъжете. Такава е пропорцията и при тези, които не желаят да живеят повече в България - 20% за жените срещу 9 за мъжете.

В резултат от анализа авторите стигат до следните обобщения: жените са по-взискателни по отношение обкръжаващата ги среда и в по-голяма степен не виждат перспектива за себе си и за семействата си в България; жените имат по-слаба информираност за възможностите за труд и реализация в чужбина, което е причина да се отбелязва по-слаба миграционна нагласа при тях; съществуват предпоставки за манипулация и злоупотреби с доверието на потенциалните емигранти – жени, и др.

Докладът на проф. Катя Владимирова (УНСС) беше на тема "Пазарите на труда и миграцията: джендър аспекти и политики". Тя подчерта обстоятелството, че проблемите за България произтичат не само от мащабите на емиграционния поток, високото участие в него на представители от двата пола, както и на работна сила с висока и с много ниска образователна и професионална подготовка, но главно от ускорено развиващите се процеси на европейска интеграция и утвърждаването на общи стратегии и политики в областта на заетостта и имиграцията. Тяжното изследване е важно и поради предстоящото членство на България в ЕС и малко по-късното ѝ включване в общия европейски пазар на труда и в стратегиите на Съюза за заетост, социална сигурност и интегриране на имигрантите на пазара на труда.

След като разгледа разнопосочното влияние на двата вида фактори за трудова емиграция на българите - *привлекателните* (по-високото заплащане, възможността за работа и т.н.) и *тези с неблагоприятно влияние* (несигурност, прекъсване на професионалната кариера, липсата на социални контакти и др.), проф. Владимирова отбеляза трудностите на националния пазар на труда и политиката на редица европейски страни за насърчаване приемането на имигранти. В същото време се наблюдава мълчаливото насърчаване на емигрирането от страната ни, което може би е обяснимо за кратко- и средносрочен, но не и за дългосрочен стратегически план.

Днес мъжете от България намират работа в Европа главно в строителството, селското стопанство, индустрията, услугите. Жените "стартират" в миграцията много често от услугите в домакинството и т.нар. персонални услуги, селското стопанство, кафенета и ресторанти. В повечето случаи те работят нелегално, без сигурност като социално осигуряване, статут в заетостта, трудов договор. Работното време често надвишава стандартното, а заплащането е

значително по-ниско от установената цена на труда на официалните национални пазари. Зависимостта от работодателя е висока, свободата и защитата – несравнимо ниски; дискриминацията е висока - не само традиционната по пол и възраст, но и по национална принадлежност и етнос.

В бившите социалистически страни жените бяха насърчавани за масово включване в образованието и заетостта. Така те придобиха икономическа самостоятелност, умения и нагласа да се справят не по-зле от мъжете в сферата на платения труд. Жените повече от мъжете са готови да работят в условия на голяма интензивност и трудово натоварване, тъй като за тях заетостта включва и грижите, свързани със семейството.

Както на националния пазар на труда, така и в емиграция българките са силно адаптивни, готови да поемат допълнително натоварване и главно по-нискоквалифицирана работа и да се подчиняват на хора с по-ниско от тяхното образование и култура. За много образовани жени работата като домашни помощнички, чистачки, социални помощници и т.н. протича в тези условия.

Жените са значителен дял от емигрантите, те са понякога сред първите тръгващи от семейството, но по-често са последващи своите съпрузи и/или партньори. Като правило те пренасят същия модел на работа, както в страната - платена работа и за двамата, а жените имат и грижата и за домакинството и децата. За разлика от родината в чужбина мъжете много по-често се включват в домакинската работа и грижите за децата.

Интересен факт, свързан с увеличаване на възможностите за голямата миграция на жени от Централна и Източна Европа, в т.ч. България, са промените в моделите и формите на заетост на жените от западните страни.

В Западна Европа се развила т.нар. *“полови скитничества (номадства)”*. Докато при жените *номадството* е по отношение на времето за труд (разпокъсано работно време през деня и седмицата), при мъжете то се наблюдава по-често по отношение на пространството (работа по строителни площадки, чести професионалните пътувания). Така гъвкавостта на съвременния труд засяга най-стереотипните форми на социални взаимоотношения между половете.

С увеличаването на заетостта на жените в страните от Западна Европа се наблюдава *екстернализация (изнасяне на пазара на труда) на домакинския труд*. Там жените работят все по-често като ръководни кадри и инвестират в кариерата си. За да се реализират, те трябва да екстернализират *“техния”* домакински труд и могат да наемат за домакински труд и т. нар. труд в услуга на индивидите бедни жени от съответните страни или емигрантки. Жените от Източна Европа са често с високо образование и влизат в пряка конкуренция с бедните от страните, които пък нямат дипломи. Така се установяват две социални взаимоотношения между жените - тези от Севера (Запада) като работодателки и новата зависима класа.

Приоритетно място както в общите стратегии и политики на ЕС, така и в държавите-членки, са *политиките за интеграция на имигрантите, на чуждата работна сила на пазара на труда и в обществото*.

Националната политика на България за заетост и увеличаване на производствения и интелектуалния потенциал и блага в страната изисква да се премине от политика на игнориране на миграционните процеси към отчитане и регулиране на тези процеси.

Социалните последици от емиграцията бяха разгледани в доклада на *ст. н. с. д-р Искра Дандолова* (Институт по социология на БАН) на тема "Жената на гурбетчията – съдбата на съвременната българска Пенелопа". В него на базата на сондажно (емпирично) проучване от 2003 г. в няколко населени места на България се изследва съдбата на жените-майки, останали продължително време без партньора или съпруга си, докато той припечелва средства в чужбина, за да издържа семейството си в България.

От попадналите в извадката случаи стана ясно, че не може да се изгради хомогенен образ на българската жена-майка, чийто съпруг е заминал да припечелва далече от дома, нито се доказва регионална предопределеност на това явление. Все пак в градовете броят на случаите на заминали на гурбет родители е по-голям от този в селата. Забелязва се правопрпорционална зависимост – колкото е по-голямо населеното място, толкова по-висок е делът на дълготрайно заминалите.

Оказва се, че не безработицата, а ниските доходи са основната причина за заминаването на бащата на гурбет. Образованието на тези жени и техните съпрузи/партньори в повечето от случаите е средно, средно-специално и полувисше. При жените по-често образованието е средно общообразователно, икономическо, средно медицинско, докато при мъжете в повечето случаи е свързано с техниката, строителството, химията, металургията и др.

Обособяват се три групи мъже на гурбет. Първата включва тези, които прекарват по няколко месеца извън семейството и се връщат с припечеленото у дома. Втората се свързва с мъжете, които отсъстват по-дълго, но подготвят условията за емиграцията на цялото семейство. Третата група е на смесените случаи, в които преобладава несигурност, консумативна ориентация на семейството и особено на детето.

Ценностите на някои от младите жени на гурбетчиите са свързани главно със задоволяването на основни потребности за детето и домакинството, но в тях доминират консумативните цели.

В резултат от работата на семинара е подготвен доклад, който е разпространен между съответни институции в страната и чужбина и се очаква да послужи за формиране както на общественото отношение, така и на политиката в тази област, вкл. разработването на стратегия за управление на процесите на миграцията, като се отчита спецификата по пол.

Ст. н. с. д-р Росица Рангелова